

Този проект е съфинансиран от Европейския съюз и Република Турция

Програма „Диалог на гражданското общество“
Проект „Отключи богатствата“

Човешки права,
антидискриминация,
интеркултурен диалог

НАРЪЧНИК С ДОБРИ ПРАКТИКИ

www.civilsocietydialogue.org

Настоящата публикация е създадена с финансовата помощ
на Европейския съюз и Република Турция.
Сдружение „Платформа АГОРА“ носи цялата отговорност за съдържанието
на настоящия документ и при никакви обстоятелства
не може да се приеме като официална позиция на Европейския съюз
или Република Турция.

Човешки права, антидискриминация, интеркултурен диалог

НАРЪЧНИК С ДОБРИ ПРАКТИКИ

Програма „Диалог на гражданското общество“
Проект „Отключи богатствата“

ЧОВЕШКИ ПРАВА, АНТИДИСКРИМИНАЦИЯ, ИНТЕРКУЛТУРЕН ДИАЛОГ.

НАРЪЧНИК С ДОБРИ ПРАКТИКИ

© Платформа АГОРА, 2016

Проектът „Отключи богатствата“
се осъществява от
Платформа АГОРА, София
в партньорство с
Асоциацията за култура и солидарност на изселниците
от Балканите – БАЛ-ГЪОЧ, Бурса.

www.civilsocietydialogue.org

www.agora-bg.org; www.balgoc.org.tr

Съдържание

Проект „Отключи богатствата“	5
Цел на наръчника	9
Заинтересовани страни	13
Ние и „чуждият“	14
ООН	15
Съвета на Европа	16
Европейски съюз	17
Правозащитни органи на Р. България	23
Добри практики от България, Балканите и ЕС	27
Заклучение	51

Снимка: Айлин Ачаргюл

Проект „Отключи богатствата“

Наръчникът е изготвен по проект „Отключи богатствата“ в периода октомври 2014 г. – септември 2015 г. с подкрепата на Програмата за Диалог с гражданското общество между ЕС и Турция – III, в частта Политически критерии и по-конкретно Лот 2: Анти-дискриминация и с финансовата помощ на ЕС и Република Турция. От месец юли 2015 г. заедно с екипа на Платформа АГОРА за успешното изпълнение на проекта се включва и Асоциацията за култура и солидарност на изселниците от Балканите – БАЛ-ГЪОЧ в гр. Бурса, който е и основен домакин на събитията по проекта в Бурса, Турция¹.

Основната цел на „Отключи богатствата“ е трансфер на знание и опит от България като нова държава-членка на ЕС към гражданските организации от Р Турция, относно политическите критерии на законодателството и прилагането му при защита от дискриминация и правото на културно изразяване. Проектът може да се разглежда като инвестиция в човешки капитал и развитие, обогат-

1 <http://www.agora-bg.org/bg/news.html?newsid=443>.

тяване на знанието и изграждането на капацитет сред ангажираните с темата хора и институции в Турция.

Сред специфичните цели на проекта са:

- повишаване на институционалния капацитет на турски неправителствени организации, които да допринесат за развитието и изпълнението на политически реформи;
- осъществяването на диалог и обмен на информация и ноу-хау, с цел преодоляване на предразсъдъците в Турция и България относно политическите критерии;
- изграждане на устойчива мрежа между турски и български неправителствени организации, работеща за нетърпимост към дискриминация и ефективен диалог между култури, религии и вявания.²

2 http://www.agora-bg.org/bg/project/csd_programme.html.

Снимка: Добрина Андреева

Снимка: Боян Иванов

Цел на наръчника

Съвременният глобален свят все повече предполага общуване и контакти с представители на култури, които имат различни традиции, норми и ценности. Бързите и евтини комуникации и глобалната мрежа създават условия да пътуваме лесно, да живеем на различни места по света, да сме граждани на света, да учим и работим в интернационална среда и за световни мултинационални компании или институции. И ако всичко това ни носи много ползи, като например неподозирани досега възможности за развитие, то предполага контакт с представители на различни етноси, нации и култури. Това поставя пред нас изискването да опознаем „другия“, да изградим и умения за комуникация с „различния“, да зачитаме неговите права. Особено важно се оказва да имаме знания за възможните конфликти и за тяхното безболезнено преодоляване. Същевременно сме поставени в условия да търсим начин да съхраним своята културна идентичност и специфика в условията на глобализацията.

Наръчникът се основава на разбирането, че срещата и комуникацията на хора от различни етноси, нации и култури е деликатна и често пъти проблемна, но същевременно обогатяваща и ползотворна.

Проблемите на спазване на човешките права, антидискриминация и интеркултурния диалог често са предопределени от по-дълбоки исторически и културни наслоявания, като предубеждения и стереотипи, страхове, негативни нагласи, изразяващи се в явна и скрита нетолерантност, стигаща до насилие. Практиката показва, че радикализирането и сегрегирането на различните етнически и социални общности само задълбочава проблемите, така че все по-ясно се очертава необходимостта от приобщаване на различните, на уязвимите, на изключените от обществото.

Затова наръчникът си поставя две цели. На първо място той ще дефинира „заинтересованите страни“, когато се говори за човешки права, антидискриминация и интеркултурен диалог, като се започне от индивида и се стигне до обществото, държавата и наднационалните институции. На второ място ще представи модели и добри практики и политики за толерантност и недискриминация, както на индивидуално и ежедневно ниво, така и на институционално. Тук добри практики означават „практики, от които можем да се поучим“, т.е. практики, които или осъществяват своите собствени цели и/или са били полезни в своята област, или (което по-важно) предоставят полезен опит, който може успешно да стимулира креативността, находчивостта и собствената изява на тези, които го използват³.

3 <http://www.beep-eu.org/>

Снимка: Георги Петров

Снимка: Айлин Ачаргюл

Заинтересовани страни

От една страна в тази част ще бъдат представени основните институции в ЕС и България, но наред с тях и други *заинтересовани страни*, които участват в процесите по прилагане на антидискриминационни мерки. От друга страна, главата представя и *процедурите*, които се предприемат в случай на дискриминация. За целите на изданието дискриминационните практики следва да се мислят като нарушени права по културен, религиозен и верски признак.

Типовете „заинтересовани страни“, както и процедурите се разглеждат на европейско и на национално ниво, в исторически и съвременен план. В тях се включват всички, имащи отношение „актьори“, а не само двете страни по конкретния казус. В тази връзка заинтересована страна би могла да е полиция, съд, парламентарни комисии, омбудсман, неправителствени организации, медии, местни лидери, местни общности, държавни служители, адвокати и т.н.

Ние и „чуждият“

Трябва да се има предвид, че „чуждостта“ не е постоянно качество, а отношение. Тя не съществува сама за себе си, а предполага наличието на „друг“, който да те възприема като чужд, друг и различен. Това означава, че забелязването на „чуждостта“ става през погледа на собствената култура, традиции и ценности. Усещането за принадлежност към собствената култура е определящо по пътя към интеркултурната компетентност и тя не може да бъде постигната без отразяването в погледа на другия. Често пъти другият е „чужд“ и на външен вид, защото индивидите търсят първо разликата между „своята“ и „чуждата“ външност. Въз основа на това разграничаване, между индивидите на физическо и културно ниво се изграждат групите, създават се стереотипи и поведение. Виждането ни за „чуждия“, „другия“ и „различния“ ни помага да изградим както своята социална и културна идентичност, така и груповата си принадлежност – независимо дали става въпрос за почитатели на рап-музиката, футбола, етнически групи или нации. По този начин създаваме граници – видими и невидими с другите около нас. В сравнението с другите и в общуването с тях се откроява и ценността на нашата култура⁴.

Изучаването на интеркултурния диалог има за цел намирането на правилна стратегия при общуването с другия. Често при почивка в чужбина попадаме в конфузни ситуации при срещата си с непознати култури и техните норми на поведение.

Изхождайки от дълбоките промени в европейските общества в резултат от миграцията и глобализацията, европейските политики препоръчват толерантност и съзнателност при общуване с „другия“. Трябва обаче да се има предвид, че за някои хора постоянното „понасяне“ на „чуждостта“ може да се превърне в проблем. Особено силно се усеща „чуждостта“ в непосредственото житейско обкръжение – в детската градина и училището, в жилищния

4 <http://www.emil.ikk.lmu.de/bulgar/Brochure-exercises-BG.pdf>.

квартал, в болницата или на работното място. Например, имигрантите от Източна Европа в Германия или Великобритания често пъти се отнасят нетолерантно спрямо имигрантите от Африка и Индия.

Емоционалното въздействие на „чуждостта“ зависи и от усещането за културна дистанция. Макар да не съществуват методи за обективно измерване на културната дистанция очевидно е, че разликата между френски и китайски ученици е по-голяма от разликата между немски и холандски ученици. Емоционална отдалеченост между членовете на различни социални групи е субективната, и може да се влияе както от националността, така и от много други фактори⁵.

Същевременно „чуждостта“ като дистанция не бива да омаловажава нейните положителни страни. Тя има важни социални функции, произтичащи от необходимостта за общуване.

ООН

Необходимостта от преодоляване на страха от „другия“ придобива особено важен акцент след Втората световна война. Тогава се създава Организацията на обединените нации (ООН) като световен регулатор за мир.

Концепцията на ООН за толерантност се състои в признаване на правото на „другия“ да бъде уважаван както като личност, така и като идентичност.

Надграждайки този процес, ООН натовари с тези функции ЮНЕСКО като специализирана институция. През 1995 Генералната конференция на ЮНЕСКО прие Декларация за принципите на толерантността. Според нея, толерантност означава уважение, приемане и оценяване на безкрайното богатство от култури и форми на изразяване по света.

5 <http://www.emil.ikk.lmu.de/bulgar/Brochure-exercises-BG.pdf>.

Веднага след събитията на 11 септември 2001, в един твърде специфичен контекст, ЮНЕСКО прие Всеобщата декларация за културното многообразие. Чрез нея държавите-членки потвърдиха отново своето убеждение, че интеркултурният диалог представлява най-добрата гаранция за мира, като отхвърлиха категорично тезата за неизбежните конфликти между културите и цивилизациите. За първи път с този документ културните различия се признаха за „общо наследство на човечеството“, неделима част от достойнството на човешката личност. Това даде възможност културната идентичност и достойнството на индивида, да получат юридическа защита като основно право на човека.

Сред способите за спазване на правата на човека са механизмите за наблюдение и доклад в рамките на ООН, мерките за превенция, разследване и санкциониране на престъпления с дискриминационен мотив, езикът на омразата и насилието над малцинствата и религиозните общности в отделните държави-членки.

Съвета на Европа

Що се отнася до региона на Европа, сътрудничеството между европейските държавите в областта на правата на човека, демократичното развитие и културното сътрудничество след Втората световна война се координира от Съвета на Европа, създаден на 05.05.1949.

Едно от най-важните постижения на Съвета на Европа е приемането на Европейска конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ) през 1950. Чрез нея се създава Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ), който контролира спазването на Конвенцията. Всеки гражданин на държава – членка, ратифицирала Конвенцията или намиращ се под юрисдикцията на държава – членка, може да внесе жалба в този съд, ако смята, че фундаменталните му човешки права са били нарушени.

Конвенцията защитава основни права на човека, сред които правото на етническа, езикова, култура идентичност (чл.8), така и правото

на свобода на религията, съвестта и убежденията (чл.9). От една страна се гарантира свободата на всеки да има или да променя своята религия или убеждения, а от друга страна външно да ги проявява, например чрез обучение, носене на отличително облекло, отбелязване на определени празници, церемонии и др. Тази свобода на външна изява обаче не е абсолютна, тъй като може да бъде ограничена от държавните органи, при условие че тези ограничения имат законово основание и са необходими в интерес на обществената безопасност, защитата на обществения ред, здравето, морала както и защитата на правата и свободите на другите. Те са допустими, при условие, че не нарушават забраната от дискриминация⁶.

Европейски съюз

Забраната за дискриминация е сред ценностите, на които се основава Европейският съюз. През 2000 г. ЕС и неговите държави – членки провъзгласиха Хартата на основните права на Европейския съюз (ХОПЕС). Тя съдържа каталог на правата на човека със статут на „декларация“. С влизането в сила на Договора от Лисабон през 2009 г. Хартата беше променена и стана правно-задължителен документ.

В Дял III „Равенство“, ХОПЕС провъзгласи, че ЕС зачита културното, религиозното и езиковото разнообразие и забранява дискриминацията на различни основания, сред които раса, цвят на кожата,

6 Според Европейския съд за правата на човека (ЕСПЧ) в едно демократично общество държавата има право да въвежда ограничения върху носенето на ислямското забраждане, ако то е несъвместимо с преследваната цел – защита на правата и свободите на другите, обществения ред и обществената сигурност и това ограничение не нарушава забраната за дискриминация. Могат да се цитират решения на Съда, в които е приемал, че не следва да се абсолютизира правото на субектите да се държат в обществото по начина, предписан им от религиозните правила и не е намирал нарушение на чл.14, във връзка с чл.8 и чл.9 от Конвенцията в случаи, когато тези права са ограничавани от държавите – членки.
Karaduman v. Turkey (no.16278/90);
Leyla Sahin v. Turkey (no 44774/98);
S.A.S. v. France (no 43835/11)

етнически и социален произход, език, религия, убеждения, политически или други мнения, принадлежност към национално малцинство и др.

Институциите на ЕС са правно задължени да спазват Хартата на основните права на ЕС, включително съдържащите се в нея антидискриминационни разпоредби. Държавите-членки на ЕС също трябва да спазват Хартата, когато прилагат правото на ЕС. Това е на всеки държавен орган, независимо от нивото, на което функционира. Засегнатите лица могат да подават жалби, ако сметат, че е налице нарушение на Хартата.

Заинтересовани страни на ниво Европейски съюз

В рамките на Европейския съюз редица органи се занимават пряко или непряко с утвърждаването на интеркултурния диалог, насърчаване на равенството и зачитане на правата на човека, които са залегнали като хоризонтални принципи в учредителните договори на общността. Водеща роля сред тях имат Европейския Парламент, Европейска Комисия, Съд на ЕС, Европейски Омбудсман.

Сред една от надзорните функции на **Европейския Парламент** е разглеждането на петиции на граждани и отправяне на запитвания. От влизането в сила на Договора от Маастрихт насам всеки гражданин на ЕС има право да внесе петиция до Европейския парламент под формата на жалба или искане във връзка с въпрос, който попада в областите на дейност на Европейския съюз, вкл. и правата на човека. Правото на петиция има за цел да предостави на гражданите на ЕС и на пребиваващите в него лица едно просто средство да се обръщат към европейските институции с искания или жалби.

Съдът на ЕС в качеството си на политически независими орган на ЕС е друга заинтересована страна. Той гарантира, че правото на ЕС се тълкува и прилага еднакво във всички страни от ЕС, че страните членки и институциите на ЕС спазват правото на Съюза и разре-

шава правните спорове между национални правителства и институции на ЕС. При определени обстоятелства физически лица, дружества или организации също могат да заведат дело в Съда срещу институция на ЕС, ако смятат, че тя е нарушила правата им.

Ако национален съд има някакви съмнения относно тълкуването или валидността на даден закон на ЕС, той също може да се обърне към Съда на ЕС с искане за пояснение. Същият механизъм може да бъде използван, за да се определи дали даден национален закон или практика са в съответствие с правото на ЕС. Друг вид дела се водят и срещу национални правителства за неспазване на правото на ЕС. Съдът може да извърши и отмяна на правни актове на ЕС (жалби за отмяна). Ако се докаже, че даден акт на ЕС нарушава договорите на Съюза или основните права, към Съда може да бъде отправено искане за неговата отмяна от правителство на страна от ЕС. Частни лица също могат да поискат от Съда да отмени даден акт на ЕС, който пряко ги засяга.

В правомощията на съда е и санкционирането на институции на ЕС (*искове за обезщетение за вреди*). Всяко частно лице или дружество, на чиито интереси са нанесени вреди в резултат от действия или бездействие на ЕС или на негови служители, може да заведе дело срещу тях в Съда.

Сред заинтересованите страни е и институцията на **Европейския Омбудсман**. Основната ѝ роля е да разглежда жалби срещу институции, органи, служби, агенции на ЕС или останалите органи на ЕС. Жалбите могат да бъдат подавани от граждани или постоянно пребиваващи в страните от ЕС или от установени в ЕС асоциации или предприятия. Омбудсманът разглежда случаи на различни видове лошо управление, като неправомерно поведение, дискриминация, злоупотреба с власт, липса на информация или отказ за предоставяне на информация, ненужно забавяне, неправилни процедури.

Службата на омбудсмана започва разследвания след получаването на жалба или по собствена инициатива.

Възможно е омбудсманът да разреши проблем на гражданин, като просто информира съответната институция. Ако това не е достатъчно, той полага всички усилия за постигане на решение по взаимно съгласие. Ако не бъде постигнато подобно решение, омбудсманът може да отправи препоръки към институцията. Ако тя не приеме препоръките, омбудсманът може да изготви специален доклад до Европейския парламент, който трябва да предприеме подходящи действия.

Към ЕС е създадена **Агенция на Европейския Съюз за Основните Права (FRA)**: Агенцията е създадена във Виена с Регламент на Съвета (ЕО) № 168/2007 от 15 февруари 2007 г. Целта на агенцията е да предоставя на съответните институции и органи на Съюза и неговите държави членки помощ и експертни познания във връзка с основните права при прилагане на правото на ЕС и да ги подкрепя при вземането на мерки и формулирането на подходящи насоки за действие. Агенцията събира, анализира и разпространява обективна, достоверна и сравнима информация относно състоянието на основните права в ЕС, извършва изследвания и проучвания в областта на основните права и публикува заключения и становища по конкретни въпроси.

Европейският институт за равенство на половете е друга европейска агенция подкрепяща дейността на правителствата и институциите на ЕС в тази област. Той събира и анализира база данни за тематика, свързани с равенството на половете, разработва методологични инструменти и улеснява обмена на добри практики и диалог между заинтересовани лица. Равенството на половете не е само фундаментално право, но и напредък, жизнено необходим на ЕС, да осъществи своите цели за икономически растеж и социална интеграция.

Въпреки че неравенството все още съществува, ЕС постигна значителен напредък в последните десетилетия. Това основно се дължи на законодателството и включването на равенството на половете в областите на обществена политика, както и на специфични действия за благоприятстването на жените.

Мрежи

Съществен принос за сформирание на политиките за насърчаване и зачитане на правата на човека на ниво Европейски съюз имат и сформираните тематични мрежи, които функционират като неформални организации или като неправителствени организации. Сред тях значителна тежест имат Европейска Мрежа на Омбудсманите, EQUINET – Европейска Мрежа на Органите за Равенство (42 организации от 32 европейски държави, които на национални ниво имат правомощия за противодействие на дискриминацията като национални органи за равенство на основата на различни признаци), Европейско лоби на жените (European Women’s Lobby, <http://www.womenlobby.org>), Европейска платформа на възрастните хора (Age platform Europe <http://www.age-platform.eu/>

Европейска мрежа против расизма (European network against racism ENAR <http://www.enar-eu.org/>), Европейски форум на хората с увреждания (European disability forum <http://www.edf-feph.org/>), Международна асоциация на лесбийки и гейове – Европа (International Lesbian and Gay association – Europe (ILGA Europe) <http://www.ilga-europe.org/>), Европейски ромски информационен център European (Roma Information Office (ERIO) <http://www.erionet.eu/>).

Горепосочените неправителствени организации са неизменен участник в консултативния процес за сформирание на политики на ниво ЕС от страна на овластените институции, както и в законодателните процедури.

Снимка: Айлин Ачаргюл

Правозащитни органи на Р. България

Правото на ЕС предвижда създаването на национални органи по въпросите на равнопоставеността. Със специален закон българският законодател определя Комисията за защита от дискриминация като независим специализиран държавен орган за предотвратяване на дискриминация, защита от дискриминация и осигуряване равенство на възможностите.⁷

Комисията за защита от дискриминация (КЗД) като независим и специализиран орган осъществява контрол по прилагането и спазването на българското законодателство, гарантиращи равенството, както и международните стандарти, забраняващи дискриминацията. КЗД разглежда жалби и сигнали, като установява нарушения, налага административни санкции (глоби) и принудителни административни мерки за предотвратяване и преустановяване на дискриминацията и възстановяване на първоначалното положение. Комисията издава и задължителни предписания за спазване на закона. Тя обжалва дискриминационни

7 Чл.40 от Закона за защита от дискриминация

административни актове в съда, завежда и се присъединява към граждански съдебни дела за дискриминация. Комисията може да прави препоръки на публични органи да преустановят свои дискриминационни действия и да отменят свои актове. Тя дава становища по проекти на нормативни актове и прави препоръки за приемане, изменение и отмяна на нормативни актове. КЗД предоставя независима помощ на жертвите на дискриминация, провежда независими проучвания и публикува независими доклади.⁸ Българските власти, в това число съдът, трябва да се съобразят с решенията на Комисията за защита от дискриминация. За своята дейност този орган се отчита пред Народното събрание в Р България.

Комисията има свои регионални представители, чиято задача е да осведомяват гражданите и да разпространяват материали, подпомагайки по този начин общата воля за търпимост, толерантност и равнопоставеност между различните групи хора.

Освен подаване на жалба пред Комисията, всяко засегнато от дискриминация лице може да използва и друго средство за защита – възможността да предяви иск пред **съда**. Когато установи, че по същия спор вече има заведено дело пред съд, Комисията не образува производство. Право да подаде иск пред съда има всяко лице, чиито права, предвидени в закони, уреждащи равенство в третирането, са нарушени. Жертва на дискриминация има право да поиска от съда⁹: а) установяване на нарушението; б) осъждане на ответника да преустанови нарушението и да възстанови положението преди нарушението, както и да се въздържа в бъдеще от по-нататъшни нарушения; в) обезщетение за вреди (да бъде компенсиран за вредите, които са претърпени в резултат на дискриминацията).

Право да подадат иск имат и синдикалните организации, както и юридическите лица с нестопанска цел, които осъществяват об-

8 Чл.47 от Закона за защита от дискриминация

9 Чл.71 от ЗЗДискр.

ществено полезна дейност (например фондации или асоциации, работещи в областта на правата на човека).

Организациите могат да завеждат дела както от името на жертвите с тяхно съгласие, така и от свое име, когато са нарушени правата на множество лица. В този случай не е необходимо упълномощаване от жертвите. Достатъчно е да се докаже, че засегнатите са множество лица или неопределен брой лица. Организациите имат и правото да встъпват наред с жертвите във вече образувани дела в качеството на заинтересована страна, с цел да подпомогнат жертвата в производството. Техният иск е за установяване на дискриминационните действия и осъждане на ответника да преустанови, да премахне последиците и да се въздържа от дискриминация занаяпред. Законът за защита от дискриминация предвижда възможност и за колективни дела.

Неизменна роля в борбата срещу дискриминацията има повишаването на информираността и знанията на хората и преодоляването на предразсъдъците. Това може да се постигне както с целенасочените действия на нарочно създадени държавни институции, каквито са Комисията за защита от дискриминация, така и със специфичните знания и действия на различни неправителствени организации.

Популяризирането на идеите за равенство, толерантност, зачитане и запазване на многообразието, недискриминация, защита правата на човека и достойнството на личността може да се осъществява и чрез медийни публикации, конференции, публични дебати, кампании, шествия, филми, обучение, в това число включване на тези теми в учебната програма, филми, изложби, конкурси, спортни прояви, учредяване на награди, създаване на мрежи и други обединения между организации, които да обединят усилията си. Това е конструктивното взаимодействие с различните, което признава правото на самоопределяне и културна идентичност, като насърчава межкултурния диалог.

Снимка: Добринa Андреева

Добри практики от България, Балканите и ЕС

„Кремиковци“ и интеркултурният диалог

Металургичният комбинат «Кремиковци» е най-голямото индустриално предприятие в България, създадено по време на комунистическия режим. Историята му започва през 1954 – 1955, когато български геолози откриват край тогавашното село Кремиковци, близо до София находище на желязна руда. След Априлския пленум през 1956 – събитие с изключителна важност за развитие на тоталитарната държава, се заговаря за строителството на металургичен комбинат. По искане на тогавашния социалистически лидер Тодор Живков, СССР изпраща специалисти. Те обаче заключават, че става въпрос за комплексна руда, за която нямат технология за преработка и предлагат, ако се строи завод, той да е само за валцуване на стомана, като СССР ще доставя стоманени блокове за преработка. Освен това оценките говорят, че заводът ще работи на загуба и ще навреди драстично на околната среда¹⁰.

10 <http://desebg.com/-a/1737-2014-03-07-12-08-05>, published on 14 March 2014, viewed on 1 August 2015.

Въпреки това българските управляващи настояват за изграждането на металургичен комбинат. „Кремиковци“ започва да се строи в края на 1960 в отговор на стремежа на българския комунистически елит да извърши промишлена революция в страната, да реализира индустриализация и да превъзмогне аграрната насоченост на икономиката. Комбинатът е открит през ноември 1963 г. лично от Тодор Живков, като едно от новите завоевания на социализма и като гордостта на българската металургична индустрия.

В „Кремиковци“ работят 35 000 души, които идват от цялата страна. Включени са хора с различен етнически и религиозен произход. Строят се нови жилища за хилядите работници и се изграждат цели квартали за тях в покрайнините на столицата. Металургичният завод и неговите квартали са пример за съжителството на различни етнически и религиозни малцинства. В тях по силата на обстоятелствата или поради известни привилегии или законови изисквания живеят хора с различен произход, образование, квалификация или социално положение. Техните съвместни работа и живот, често пъти са силно повлияни от социалистическите идеи, обуславя тяхното общуване, добри отношения, изграждане на обща ценностна система. Например, в рамките на квартала са превъзможнати стереотипите за различните групи, като тези за циганите и се говори с възхищение за тях.

В постмодерността подобен пример дават интернационалните компании, в които работят хора от цял свят. В тях често пъти са включени представители на различни етноси, религии и култури. Нерядко те живеят в един район. Съвместната им работа изисква зачитане на културните и професионалните им специфики. Не случайно в подобни компании се провеждат курсове, посветени на интеркултурния диалог и съжителство, с цел да се избегне напрежение и да се осигури спокойна работна среда.

Разбирането на културното разнообразие в бизнеса е продиктувано от виждането, че управлението и работата са силно повлияни от принципи, произтичащи от културата, от която произхождаш,

от културата, в която работиш или от културата на организацията, която те е наела. Тук се набляга на значението на продуктите и услугите във всяка култура.

Ежедневно общуване на етническите и религиозни общности в смесени селища в България.

След промените, настъпили след 1989 г., в България започва да се говори за „български етнически модел“. Чрез този модел България се утвърждава като стабилна държава, гарантираща междуетнически и междурелигиозни отношения и провеждаща политика на зачитане правата и свободите на малцинствата, които получават пълна равнопоставеност и перспективи за самостоятелно развитие в рамките на българската държава. За този модел може би е по-точно е да се говори като за «етноконфесионален модел», поради факта, че засяга селища, чиито жители имат различна етническа и религиозна принадлежност.

Моделът е с фокус върху *толерантност и добросъседство (комшулук)* преди всичко на две основни религиозни общности в рамките на българската държава – християни и мюсюлмани. Системата на съжителство между християни и мюсюлмани в България е наложена от историята толерантност в смисъл на регулиране на взаимоотношенията между хора от различни религиозни общности. Тя преодолява техните противоречия и ги съвместява във всекидневния живот. Общуването на основата на религиозна толерантност и взаимното човешко уважение на ежедневно ниво е свързано с обмен на опит в стопанската и в домашните дейности¹¹. Междуетническото разбирателство традиционно се изгражда от сходните социално-икономически условия на живот. Повечето от представителите на двете религии се опасяват от намесата на по-

11 Krüsteva, Ivanka, Ivan Iliev. 2001. Research on interethnic relations between Bulgarians and Turks, coexisting in the villages in Northeastern Bulgaria). Varna: Open Society, p. 51.

литиците в тази област и смятат, че ако те сами изграждат своите взаимоотношения няма да се стига до конфликти. Съседството включва определени схващания и разбирания, произтичащи не толкова от религиозната традиция, колкото от общата ценността ориентация и всекидневното общуване. Именно в ежедневието се стига до опознаване на „другия“. Тогава се преодоляват различията на религиите и техните културни модели и се съвместяват отношенията на хората. Взаимното познаване на отделните конфесионални роли е предпоставка за лесното преодоляване на конфликтите помежду им.

Важна роля за толерантността между представителите на двете религии играе и възгледа за взаимното признаване на съществуването им. Добросъседството се базира както на приемане на вярата на другия, така и свързаните с нея обичаи и традиции.

Поради спецификата на историческото си развитие в България има много смесени селища, където живеят заедно християни и мюсюлмани. Те поддържат добри взаимоотношения в непосредственото си съседство. Най-силно потвърждаване за това е размяната на дарове по време на големите религиозни празници. Подаръците са регламентирани и очаквани. На Великден християните носят червени яйца и козунаци на своите мюсюлмански съседи, и обратно – на Байрам мюсюлманите дават на християните сладкиши или курбанно месо. Приемането от другата страна е задължително, както е задължителна и словесната формула: „Честит празник!“. Това се превръща в част от един ежегодно повтарящ се ритуал, който регламентира добрите отношения между двете религиозни общности. Той е нарушен само по време на т. нар. „Възродителен процес“ (1989 г.), когато е забранено празнуването на ислямските празници. След това драматично събитие обмяната на дарове бързо се възстановява, като начин за преодоляване на кризата на временно създалото се недоверие и за нормализиране на взаимоотношенията. Ритуалът е част от модел, който съществува като в селата, така и в градовете, където са изградени смесени квартали. Това е начин за приемане на другия и гарантира добри-

те съседски взаимоотношения. Съвместното съжителство се поддържа и всекидневно чрез контактите между представителите на двете групи. Като пример често се привежда както „пиенето на кафе“ с представителите на „другите“, така и „вечеринките“, които се правят с музика и песни. Често с тях се отбелязват и други празници на двете религии. Като пример за добросъседството трябва да се даде и „наглеждането на имотите“ на заминалите за Турция български турци по време на т. нар. „възродителния процес“.

На второ място важни за добросъседските междурелигиозни взаимоотношения са поканите в семейни празници като сватби и следродилни обичаи. Официалният характер на тържествата от този тип прави поканата и присъствието израз на уважение към личността, семейството и религиозната общност. На тях „друговерците“ присъстват като приятели. Често дори представителите на другата конфесионална група участват в приготвянията.

На трето място се поставя участието в погребалните ритуали на другата общност. По време на тези обреди се спазват изискванията според религиозните норми на „другите“. Мъжете християни участват в процесията по гроба, докато жените-християнки остават вкъщи според мюсюлманските норми. И обратно – на християнско погребение и мъжете и жените посещават заупокойната молитва на гробището.

Често пъти това съжителство се изразява в посещение на религиозни места, култови за другата религия. Документирани са много примери как мюсюлмани посещават църкви и палят свещи за здраве, а християните ходят в теккета и тюрбета. Тези практики произтичат от виждането, че другия „Бог“ също може да помогне при тежка болест или бездетие. Правилата на съжителство се спазват строго, защото нарушаването им може да доведе до рухването на изгражданото с векове равнопоставяне на двете групи.

Понятието „култура“ ни връща към историята, но запазва връзка и с настоящето. Еволюцията на межкултурния диалог е ярко

илюстрирана на картата на Балканите, където групи и лица от различни общности, в това число и балканските турци, притежават интернационална гражданственост – бипатриди (лица с двойно гражданство) и са като „живеещи между две култури“. За тези лица защитата на достойнството и културната идентичност е предизвикателство, с което се сблъскват почти ежедневно, поради което те се нуждаят от особено широка подкрепа, разбиране и ползване на права. Пътят за това е познанието.

Деликатният характер на защитата на идентичността (културна, етническа, езикова, религиозна и др.) става явен, когато тази защита бъде отнесена в съд, защото решаването му винаги изисква намирането на деликатен баланс, който е изключително важен за мира и разбирателството.

Ежедневна мирна комуникация между етноси и религии постига и още една важна цел. Тя повдига оценката за собствената култура чрез осъзнаване на нейната стойност при сравнение с другите. Не на последно място този модел допринася за запазване на етническото и конфесионално многообразие както в рамките на страната, така и на Европейския съюз. Трябва да се отбележи, че то е характерен не само за българската територия и за много от смесените селища на Балканите.

Делото S.A.S. срещу Франция

Предмет на делото е жалба на френска гражданка с мюсюлманско вероизповедание, която се оплаква от невъзможността да носи на публични места воал, изцяло покриващ лицето ѝ, поради забрана, въведена с влязъл в сила на 11 април 2011 г. закон. Като практикуваща мюсюлманската религия тя твърди, че носенето на бурка и никаб е в съответствие с изповядваната от нея вяра, с културата и с личните ѝ убеждения. Засегнатите от подобна забрана жени са принудени да се откажат изцяло от важен елемент от идентичността си, от начин на изразяване на вероизповеданието и убежденията си.

Съдът констатира, че е налице „постоянна намеса“ в упражняването на правата на жалбоподателката по чл. 8 и чл. 9 от ЕКПЧ, тъй като същата е поставена пред дилемата: или да се съобрази с въведената забрана и да се откаже да се облича по начин, съответен на изповядваната от нея религия, или да не се съобрази със забраната под заплаха от наказателно преследване.

Същевременно съдът отчита, че лицето играе важна роля в социалното взаимодействие и в тази връзка в решението си приема, че носенето на обществени места на воал, покриващ изцяло лицето, представлява жест на затваряне по отношение на околните, който би могъл да наруши принципите и условията за „живот в общност“.

Съдът сочи, че е в състояние да разбере тезата, според която хората не биха желали да станат свидетели на разгръщането на обществени места на практики и поведения, компрометиращи из основи възможността за открито общуване, която безспорно е едно от условията за „живот в общност“. Съдът възприема виждането, че лицата, носещи изцяло покриващ воал, се затварят към околните, нарушавайки по този начин правото им да живеят при спазване принципите на общуване, характерни за живота в общност.

В заключение Съдът приема, че въведената със закона от 11 октомври 2010 г. забрана със сигурност предизвиква специфични отрицателни последици върху положението на жените, изповядващи мюсюлманска вяра, които по религиозни причини желаят да носят на обществени места воал, покриващ изцяло лицето им, но въпреки това, въвеждането ѝ е обективно и разумно обосновано, защото съответства на преследваната легитимна цел – защита на „живота в общност“.

Съдът разяснява в решението си, че основанието за налагането на тази забрана не се корени в религиозния характер на облеклото, а единствено във факта, че то покрива изцяло лицето на носещия го.

ЕСПЧ припомня, че всяко изказване, съдържащо ясни и недвусмислени послания срещу определена религиозна или етническа общност, е в разрез със заложените в Конвенцията ценности за толерантност, социален мир и липса на дискриминация и не биха могли да бъдат причислени към провъзгласеното от нея право на свобода на изразяване на мнение.

Съдът апелира винаги внимателно да се проучва необходимостта въвеждането на подобна мярка и да се обоснове нейната легитимна цел, като отбелязва, че всяка държава, предприемаща подобни законодателни инициативи, рискува да допринесе за консолидирането на присъщи за определени категории хора стереотипи и да окуражи проявите на нетолерантност, постигайки точно обратния ефект на преследваната цел за насърчаване на толерантността.

Враждебно слово на основата на религия и етническа принадлежност

На 21.01.2012 г. български медии (вестник и електронно интернет издание) с един и същ издател публикуват статия със заглавие „Тайнствен ритуал праща млади турчета в гроба“. В статията се описва как местни жители от едно българско село в Източните Родопи са втрещени от това, че за по-малко от две години четири-ма младежи от селото се самоубиват. Най-младият от тях е на 11 годишна възраст. При описването на тези случаи статията използва внушения за тайнствени етно-религиозни ритуали, водещи до самоубийство.

В публикацията се разказва, че в посоченото село в Източните Родопи и в близките до него села живеят предимно турци – къзълбаши (алиани или алеви), описани като затворена религиозна общност, изповядваща ислям, различен от този на сунитите, каквито са повечето мюсюлмани в България.

Според статията, къзълбашите особено тачат своя странен празник „Мае“, на който „десетки телета и овце минават под ножа за курбан“. Празникът се провежда всяка година в първата събота на септември и завършва с особен ритуал. По-нататък авторът пише, че този ритуал не е виждан от външни хора и къзълбашите не говорят за него, но другите турци – сунитите, са чували от стари хора какво представлява.

В статията следва описание на този обичай, а именно, че след курбана на празника „Мае“ оставали само семейни двойки и вождът. Той си посочвал една жена и тя ставала негова за нощта. Останалите разбърквали шалварите си. Вождът измъквал едни мъжки и едни женски гащи и ... кой с когото се падне. Какво правели от тук нататък мъжът и жената, само те си знаели.

В повествованието си авторът внушава, че при така описания ритуал лесно може да се стигне до кръвосмешение, което води до израждане на поколението и съответно до предразположеност към всякакви психични заболявания, включително и склонност към самоубийство. С това, като заключение се обяснява черната серия на родопското село. Авторът допълва, че алианите са бунтарски настроени, обичащи свободния живот, което според него донякъде се обяснява защо младежи и деца от района посягат на живота си.

Публикацията предизвиква възмущение, чувство на обида и унижение сред група лица от същия регион, които се причисляват към мюсюлманската религия, а по отношение на етническа си група сочат алевийската. Те свикват общоселско събрание, изразявайки обидата си от публикацията. В резултат, те подават сигнал до Комисията за защита от дискриминация с оплакания, че изнесените в публикацията данни и внушения за самоубийствата на младежите от къзълбашката общност заклеймяват като обществено неприемливи и морално укорими религиозните ритуали на тяхната общност. Сигналът е подаден в Комисията от местен депутат срещу медията и персонално срещу журналиста, автор на статията.

Комисията за защита от дискриминация разглежда сигнала и постановява решение, с което установява дискриминация. Тя приема, че с изготвянето и публикуването на статията и нейното съдържание, е извършено нарушение на Закона за защита от дискриминация, което е имало за резултат накърняване на достойнството на неопределен, но определяем кръг лица, жителите на посочените села в Източните Родопи в България, считащи се за принадлежащи към мюсюлманската религия, а по отношение на етническата група към алианската общност. Констатацията е, че по описания начин словесно е създадена враждебна, принизяваща, унизителна и обидна среда, с което е осъществена множествена дискриминация под формата на тормоз, на основата на признаци „религия“ и „етническа принадлежност“, която е абсолютно забранена от закона. В резултат, комисията дава задължителни предписания на издателите на медията да разработят и да въведат в работата на медията механизми за самоконтрол с оглед недопускане на дискриминация, както и задължителни препоръки в медията да спазват изискванията за морал и етика, правото на неприкосновеност на личността и да избягват противопоставянето на различни групи от обществото на база етнически произход или друг признак, с оглед недопускане на нетърпимост или противопоставяне по между им.

За да се постанови този резултат при разглеждане на сигнала са използвани експертни знания на специалисти в областта на етносоциологията, антропологията и изкуствознанието, които заключават, че статията разпространява негативни стереотипи за къзълбашката общност и ги затвърждава чрез авторитета на медиите.

Специалистите разясняват ритуала „Майе“, който е посветен на животворната сила на водата (от арабски: ма – вода). Свързан е с вярването за лечебната сила на водата, поради което се изпълнява за лечение главно на деца и със силата на молитвите за предизвикване на дъжд при продължително засушаване. Задължителни за ритуала са трапезите с ритуална храна, които му придават курбанен или жертвоприносителен характер и се правят на

открити пространства (поляни, ливади, при чешми и извори). На въпроса, дали е характерно за алианската общност да извършва самоубийство чрез самообесване или въобще самоубийство на юноши, вещото лице дава отрицателен отговор, като обяснява, че в културно-историческата (традиционна) ценностна система на къзълбашите, всички форми на самоубийство се възприемат като непростим грях.

Посоченият пример от практиката илюстрира много показателно необходимостта от познаване на етнокултурните и религиозните традиции и обичаи на отделните групи, които съжителстват в нашите географски ширини.

Комисията за защита от дискриминация мотивира решението си, като приема, че статията „Тайнствен ритуал праща млади турчета в гроба“ представлява тормоз спрямо определен кръг от хора, считащи се за принадлежащи към алианската общност.

Не на последно място, Комисията обръща внимание и на въпроса за журналистическата етика. Наред с правото на свободата на словото, медиите имат и своите задължения и отговорност. Основен принцип в работата им е да избягват противопоставянето на различни групи в обществото, на базата на защитени от закона признаци (раса, етнически произход, религия и др.) с оглед да не се допуска дискриминация и нагнетяване на нетърпимост.

Враждебно слово срещу бежанци

През есента на 2009 г. българският президент Г.П. се среща с президента на Малта по време на официално посещение. Посещението е отразено в български електронни и on-line медии със заглавието „Малта иска България да поеме част от бежанците от Северна Африка“. От публикацията става ясно, че по време на официалното посещение, Малта е поискала помощ от България за решаването на проблема с незаконната имиграция от Северна Африка, като е настоявала и останалите държави-членки на Европейския

съюз да поемат част от бежанците. Малта е разработила пилотен проект за разселване на бежанци и очаква отговор от България дали ще приеме част от тях. Българският президент потвърдил, че българското правителство подготвя отговор на искането за разселване на бежанците, в отговор на което президентът на Малта заявил, че ще подкрепи България в присъединяването ѝ в еврозоната и Шенгенското пространство. Тази новина е разпространена в други водещи български национални медии – телевизии, радиа и електронни интернет издания.

През октомври 2009 г. темата „Малта иска от България да приема бежанци от Африка. Да се съгласим ли?“ е водеща в популярно предаване на влиятелна частна електронна медия. В предаването участва Б.Р., лидер на националистка фракция и представител на Държавната агенция за бежанците.

След излъчването двама младежи, активни застъпници за правата на човека, подават сигнал в Комисията за защита от дискриминация (КЗД) с оплаквания, че в предаването Б.Р. е развил и защитавал тезата си против приемането на бежанци, използвайки дискриминационна лексика – расистка и ксенофобска, която подклажда предразсъдъци и дискриминация спрямо хора от различна раса, етнос, гражданство, религия или вяра, включително спрямо бежански общности, каквито и към момента са част от българското общество. Според сигналподателите използваните от него думи са дискриминация, а именно: смесил е понятията бежанци и имигранти в услуга на внушението, че бежанците ще лишат българите от работните им места; представил бежанците като екзотични представители на непознати народи, които са рисков фактор за покачване на престъпността; квалифицирал бежанците от държави, извън Европа, като неспособни да се интегрират, защото така са устроени генетически.

При разглеждането на оплакването Комисията за защита от дискриминация изисква становища от редица правителствени и неправителствени организации, занимаващи се с приемането и ин-

тегрирането на бежанци в страната. Същите се солидаризират с гледището на сигналподателите за дискриминационния характер на изказванията.

Правният въпрос, на който КЗД дава отговор с решението си по този случай е, дали правото на изразяване е абсолютно или подлежи на ограничения, респ. това право позволява ли използването на расистки и/или ксенофобски изрази. Аргументация на комисията е, че това право не включва пропагандирането на омраза, ненавист, враждебност или унижаване на основата на етнос, раса, религия и други признаци. Изразяването и разпространението на мнение е ограничено от забраната за дискриминация, която е установена в законите, а именно санкциониране на прояви на расизъм и ксенофобия.

Изразяването и аргументирането с расистки и/или ксенофобски идеи представлява враждебно слово, респ. употреба на т.нар. език на омразата. Езикът на омразата няма легална дефиниция във вътрешното законодателство на България. Определението за това е дадено в Препоръка № 20 от 1997 г. на Комитета на министрите на Съвета на Европа за езика на омразата, в приложението към нея, в позиция „обсег“.¹² Според определението в тази препоръка, езикът на омразата ще се разбира като обхващащ всички форми на изразяване, които разпространяват, подтикват, насърчават или оправдават расова омраза, ксенофобия, антисемитизъм или други форми на омраза, основаващи се на нетолерантност, изразяваща се в агресивен национализъм и етноцентризъм, дискриминация и враждебност към малцинствата, преселниците и имигрантите.

От съдържанието на изказването КЗД е заключавала, че то съдържа унижителни оценки по отношение на чернокожи хора, заклеямени от автора му като „престъпници“, „културно изостанали“, „извънземни“, „генетически неспособни да се интегрират“, „правещи революции“. Използваните думи са в достатъчна степен

12 http://www.coe.int/t/e/human_rights/media/4_documentary_resources/CM_en.asp#TopOfPage

Снимка: Николинка Николова

ясни и оскърбителни, за да създадат обидна среда по отношение на всеки тъмнокож човек от африкански произход. Произходът и тъмният цвят на кожата са характеристики, които спадат към защитения признак раса. Изхождайки от това, КЗД прави извода, че изказването съставлява тормоз на основата на признак раса.

От включванията на различни зрители и слушатели в края на предаването, КЗД е стигнала до заключението, че изказването на Б.Р. има де факто за реална последица нагласи в обществото за неприемане на бежанци с тъмен цвят на кожата поради внушената заплаха, че те са опасно различни и че ще бъдат в тежест на българския народ. Изразените от тях мнения в подкрепа на позицията на Б.Р. имат за резултат да навредят на признаването на правото на всеки чужденец да търси закрила в България, което от своя страна представлява расова дискриминация. Следователно, не остава никакво съмнение, че изказването на ответната страна има за резултат насърчване към расова дискриминация.

Горното е мотивирало Комисията да стигне до извода, че изказване-

то освен тормоз, представлява в същото време и подбуждане към дискриминация на основана на признак раса/цвет на кожата и национален произход и с него са осъществени едновременно две форми на дискриминация – тормоз и подбуждане към дискриминация.

За нарушението Комисията налага глоба на Б.Р. и за двете нарушения и предписва на лицето занапред да се въздържа от изявления, засягащи честта и достойнството на личността на основата на признак раса и/или подбуждане към расова дискриминация.

Не може да се твърди, че това решение е довело до изкореняване на враждебното слово на основата на раса, етнически произход, цвет на кожа, но то има своя принос в установяването на прогресивна национална съдебна практика, осъждаща и санкционираща подобни прояви като забранени от антидискриминационното законодателство.

Ромският език

През 2003 г. във Великотърновския Университет „Св. св. Кирил и Методий“ (ВТУ) е открита нова образователно-квалификационна степен (ОКС) в направление „Педагогика“ – „Начална училищна педагогика и ромски език“ (НУП и ромски език). Целта и е подготовка на специалисти с висше образование – редовни начални учители, които да бъдат квалифицирани да преподават и майчин ромски език под формата на свободно-избираем (СИП) или задължително избираем предмет (ЗИП). Обучението е четири-годишно, като през учебната 2006 – 2007 г. завършва семестриално първият випуск със среден успех от семестриалните изпити, „отличен“ 5.53.

През 2007 г. **Националната агенция за оценяване и акредитация** (НАОА) провежда оценяване и дава оценка на посочената педагогическа специалност във ВТУ, в резултат на което през март 2007 университетът получава „Доклад на експертна работна група за програмна акредитация на професионално направление „Педагогика“ – ОКС „бакалавър“ и „магистър“. Въз основа на оценителния

доклад, националната агенция не препоръчва да се акредитира и да се извършва прием на студенти във въпросната специалност.

В Комисията за защита от дискриминация постъпва сигнал, за дискриминация във връзка с направените препоръки в доклада. Според сигналоподателите в този доклад се съдържат изявления с подчертано тенденциозен характер, *сочещи дискриминационно отношение на етническа основа* по отношение на специалността „НУП и ромски език“, квалифицирано като институционален расизъм. В тази насока в жалбата са изтъкнати следните примери от доклада:

1. Образователната квалификация, която дава тази специалност не е уточнена и не може да постигне основната си цел – интеграция на ромското малцинство в страната;
2. *Статута на ромския език*, посочен в доклада като „ромски диалекти“ или „*инвариантен*“ ромски език, не е изяснен, което според жалбоподателите е подценяващо и по-долупоставящо отношение към този език в сравнение с другите специалности в направление „Педагогика“;
3. Констатацията, че тази специалност не е разполагала и не е обезпечена с достатъчен хабилитиран преподавателски състав, според жалбоподателите не е вярна, а е израз на подценяващо отношение;
4. Констатацията в доклада, че тази специалност е хибрид между ромска филология, ако въобще може да се говори за такава и начална училищна педагогика и чужд език, е проява на институционален расизъм;
5. Препоръката в доклада, агенцията да покани специалисти, които да се произнесат дали е възможно да се изучава ромски език, който няма фиксирана еднозначна писменост, според жалбоподателите се явява недопустима и дискриминационна,

тъй като въпросът за писмеността на ромския език е решен на световно ниво

6. Изявлението в заключителната част на доклада, че ромските деца имали затруднения с овладяването на официалната азбука в България, според жалбоподателите е неадекватно, подценяващо и поставя ромските деца в по-неблагоприятна и долупоставена позиция в сравнение с всички други деца в учебна възраст.

Въз основа на оценителния доклад, националната агенция не препоръчва да се акредитира и да се извършва прием на студенти във въпросната специалност. В резултат на това решение, по устно нареждане на ректора, Великотърновския университет преустановява приема на кандидат-студенти в тази специалност през академичната 2007/2008.

Жалбоподателите претендират, че е извършена дискриминация на етническа основа и нарушение на редица национални и международни документи, като Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства, приета от МОН през 2004 г., Рамковата конвенция за защита на националните малцинства, и др., приети от българското правителство. Те настояват комисията за защита от дискриминация да установи, че изразеното в оценителния доклад и решението, както и практическия им резултат, представляват дискриминация на етническа основа и да приложи принудителни административни мерки за преустановяване на дискриминацията.

В работата си комисията се позовава на основните конституционни права на гражданите, като правото на изучаване на майчиния език на всяко лице, принадлежащо към етническите малцинства в България. Това право има както самостоятелно значение, така и представлява една от основните предпоставки за гарантирането и ефективно упражняване на други права, например правото на съхраняване и развитие на етно-културната идентичност на хората от

малцинствен етнически произход и реализиране на забраната за асимилация¹³, свобода на изразяване на езика на малцинството¹⁴, правото на свободно използване в личния и обществения живот на езика на малцинството¹⁵. В жалбата се посочва, че преустановяването на приема на студенти в специалността „НУП и ромски език“ от една страна засяга правото на човек от ромски произход да изучава майчиния си език на академично ниво, но от друга е пречка за подготовката на учители, които да обучават учениците в началното образование по майчин ромски език.

Според комисията, преустановяването на прием на студенти в посочената специалност е по-неблагоприятно третиране на основата на признак етническа принадлежност на хората от ромската общност, тъй като пряко засяга правото на изучаване на майчиния им език, както и правото за съхраняване и развитие на културната им идентичност, в сравнение с хората от български етнос. Комисията за защита от дискриминация установява, че това представлява пряка дискриминация, основана на признака етническа принадлежност по отношение на всеки един човек, принадлежащ към ромската общност.

Комисията за защита от дискриминация приема, че в случая отговорност носят и двете страни. Университетът е извършител на установената по-горе пряка дискриминация, макар и да е действал в изпълнение на препоръката на Националната агенция да не се приемат студенти в тази специалност, защото за извършване на дискриминацията не е необходимо наличието на умисъл. Препоръката да не се приемат студенти в специалността „НУП и ромски език“ има характер на указание за извършването на установената дискриминация, но предвид това, че препоръките на агенцията са задължителни за университета и неизпълнението им е основание за отнемане на програмната акредитация, се налага извода, че

13 чл. 5 от Рамковата конвенция за защита на националните малцинства, чл. 29, ал.1 и чл. 54, ал. 1 от Конституцията на Република България

14 чл. 9 от Рамковата конвенция за защита на националните малцинства

15 чл. 10 от Рамковата конвенция за защита на националните малцинства

Националната агенция е в състояние да повлияе на университета, като му отнеме програмната акредитация за неизпълнението на тази препоръка. С оглед на това, комисията счита, че агенцията, чрез препоръката да не се приемат студенти в специалността „НУП и ромски език“, е извършила подбуждане на университета към дискриминация, а подбуждането към дискриминация е също дискриминация.

В отговор на подадената жалба, Комисията установява, че агенцията е извършила расова дискриминация и постановява възстановяване на първоначалното положение от преди нарушението, предписвайки на агенцията да предприеме мерки за преразглеждане и отмяна на дадената от нея препоръка. С цел предотвратяване на бъдещи подобни нарушения, налага на агенцията принудителни административни мерки, като ѝ предписва да насърчава участието на лица, принадлежащи към етнически, религиозни и езикови малцинства в процеса на вземане на решение от тези органи.

Изследване на учебниците

През учебната 2010–2011 КЗД предприе обследване и анализ на съдържанието на учебниците и учебните помагала, одобрени от Министерство на образованието, младежта и науката /МОМН/ за учебната 2010–2011 год., относно наличие на дискриминация по признаците пол, увреждане, раса и етнически произход, религия и сексуална ориентация. В изпълнение на правомощията си Комисията реализира национално независимо изследване на тема: „Стереотипи и предразсъдъци в учебните програми и планове и учебниците и учебните помагала за подготвително и основно образование“.

Обект на изследването са учебниците и учебните помагала одобрени от Министерство на образованието, младежта и науката на Р България, за ученици от подготвителна и основна образователни степени, както и анализ на нормативната уредба регламенти-

раща процеса на оценка и одобряване на учебниците и учебните помагала. Изследването имаше за цел да се установи дали съществуват дискриминационни практики в съдържанието на учебниците и учебните помагала, осигуряват ли гражданско образование и недискриминация, равни възможности, права на човека, опознаване на културното многообразие и дали съответстват на изискванията и стандартите по признаците пол, увреждане, раса и етнически произход, религия, сексуална ориентация.

Експертна група от 17 експерти с представителство на всички заинтересовани страни – експерти от КЗД, от МОМН, представители-експерти от неправителствени организации, независими експерти в областта на образователната сфера, научни работници и преподаватели – извърши прочит и анализ на съдържанието на учебници, одобрени от МОМН за учебната 2010–2011 год. за подготвителната и основна образователни степени.

В повечето анализирани случаи по признак **«пол»** не се открива пряка дискриминация, но е налична косвена дискриминация, почиваща върху повторението на определени стереотипи, които отреждат различна роля и представителност на двата пола в социалния свят. По този начин стереотипът се трансформира в дискриминационна категория, доколкото вменява неравнопоставени сфери на дейност на жените и мъжете. В обследваните учебници мъжкото представяне доминира чрез широка палитра от публични роли – мъжът владее техниката, изкуствата, науката, историята, т.е целият социален прогрес, докато женското представяне е сведено до функциите на дома, семейството и селскостопанския труд. С тези констатации се създават и утвърждават стереотипи, които на практика не подтикват към критично мислене децата и учениците. Изводът от изследването е, че представеният учебен материал и „скритите“ внушения, които прави, показват неравно третиране по признака „пол“. Едностранично и стереотипно са представени ролите на жените и мъжете в семейството и позициите им в обществото, което е основа за създаване на предразсъдъци по отношение на половете. Необходимо е да продължи

анализът на учебниците и учебния материал за всички степени на образованието, за да се установи дали не допринася за задълбочаване на половете неравенства, което също е форма на дискриминационна практика. Необходимо е да се изготвят изисквания към авторите и илюстраторите на учебниците, към издателствата и комисиите, които одобряват учебниците и учебните помагала, за да се избегнат полово-дискриминиращи внушения. Комисията за защита от дискриминация препоръчва да се организират квалификационни форми за обучения на учителите по темата равнопоставеност на половете и изобщо недискриминация и равенство.

Специален акцент в изследването е поставен върху признаците **„етническа принадлежност“** и **„раса“**. Анализът показва, че в прегледаните учебници като цяло, присъствието на етнически малцинства е епизодично и не се представя специфичния принос на различните етнически общности към етнокултурното многообразие в страната. В много учебници отсъстват основания за социализация на ученици от друг етнически произход, спрямо българския: еврейски, ромски, турски, арменски и други. В повечето учебни комплекти отсъстват книжки за деца – билингви., т.е чийто семеен или майчин език не е български. Не се отчита спецификата на развитието на психическите процеси на израстване при децата от малцинствен произход и етническите подгрупови деления. КЗД препоръчва вмъкване на темата за толерантността към етническите малцинства и към различните, гарантиране на равнопоставеност и послания за превенция на дискриминацията към различните на етнически или расов признак. Необходимо е обучение на помощник на учителя от ромски и турски произход и помощник-възпитатели и друг помощен персонал на детската градина в педагогически умения за интеркултурно образование. Специален интерес представлява темата „майчин език“. В тази връзка препоръката е, да се разшири обяснението на понятието „майчин език“ с пояснение за децата – билингви, чийто майчин език е различен от българския. Сред препоръките е изведена и необходимостта от нов подход към межкултурно образование в работата на учителите. Необходимо е да се осигури надграждащо

обучение на учителите за работа в интеркултурна среда и въвеждане на квалификационни форми за обучение по антидискриминация. Налице са и положителни примери в много от учебниците, но те трябва да са основа за създаване в бъдеще на по-благоприятна мултиетническа среда в училище. В учебния процес системно трябва да се прилагат позитивни, недискриминационни мерки, а именно представяне на културното и религиозно многообразие на отделните етноси – традиции, обичаи, творчество, по време на изложби, фестивали и други училищни мероприятия.

Изследването анализира и **признака „възраст“**. Всяка учебна програма или учебник притежават своя философия, използваща различни педагогически и психологически подходи, съобразно маркерите на средата, семейния или майчиния език на детето, етническата или националната му принадлежност, обичайно-обредна система на конкретна нация или етнос, социо-културния статус на родителя и др. Различните учебници, програми, програмни системи, прилагани от учителите в детската градина и началното училище притежават различна технология на педагогическо взаимодействие с детето. Поради тази причина е недопустимо да се работи по две различни програми в една възрастова група на детската градина, както и да се комбинира програми на предишен етап на развитието на обществото. От направения преглед на учебниците и учебното съдържание проучването позволи извеждане на извода, че в по-голяма част от учебните комплекти не съществува акцент по межкултурно образование, мултиетническо образование или образование в междуетническа среда. Голяма част от кодираните в учебниците и програмите педагогически подходи са подходящи за предишен етап на развитието на обществото и друго поколение деца. В тях се акцентира върху обема от знания, а същевременно част от познавателното съдържание не е актуално. Анализът показва, че част от учебниците не притежават ясна концепция за стимулиране на психически процеси, съобразени с възрастовите особености на детето. Това създава предпоставки за отсъствие на познавателен интерес у детето и мотивация за усвояване на определен тип знания. Учебниците трябва да се актуализират.

Друг изследван от КЗД признак е „**религия**“. Експертите излизат с констатацията, че липсва фундаментална информация, относно това кое стои в основата на всяка религия. Необходимо е запознаване с основите на законоустановените преобладаващи религии – християнство, ислям и юдаизъм, с историята и философия на религиите, за да се изградят личностите на децата не като вярващи, а като осъзнаващи, знаещи, мислещи, разбиращи. Изследването води до извода, че е необходимо създаването на благоприятна мултикултурна среда в училище и нейното създаване трябва да се основава на позитивни, недискриминационни мерки, а именно: представяне на културното и религиозно многообразие на отделните етноси – религиозни традиции, обичаи, чрез изложби, фестивали. По този начин от една страна се формира позитивно, толерантно отношение между деца, принадлежащи към различни религиозни общности, а от друга, на децата ще се помогне да формират адекватна, позитивна самооценка за себе си, за общността в която живеят, за религията, традициите и празниците на своята общност. На децата ще се предостави възможност първо да опознаят себе си, а след това да се запознаят с културното и религиозно многообразие на отделните етнически групи, към които принадлежат техните съученици. Това ще доведе до преодоляването на евентуален дефицит в общуването между тях, както и до преодоляване на стереотипи и предразсъдъци по отношение на различната религиозна принадлежност.

При използването на понятия и определения за различните религии са необходими професионални познания и умения за разчитане на характеристиките, определящи принадлежността към определена религия. Самото понятие за религия, въпреки сложността му, следва да бъде описано с ясна дефиниция, съдържаща недвусмислени и формални характеристики, съобразени с възрастовите способности и специфики на децата и учениците.

Снимка: Николинка Николова

Заклучение

Днес Европейският съюз отчита, че съвременните реалности продължават да поставят заплахи спрямо културното многообразие и свободата на словото, идеите, мненията и убежденията и отговаря на тези тревоги с Резолюция на Европейския парламент от 17 април 2014 г. относно външната политика на ЕС в условията на културни и религиозни различия по света (214/2690 (RSP)). Този акт е инструмент на ЕС за продължаване на международното сътрудничество и съдействието в и извън системата на ООН за запазване на мира и устойчивото развитие.

Европейският парламент (ЕП) напомня, че в епохата на глобализацията нациите, държавите и цивилизациите активно си взаимодействат, като правилата и нормите, които ръководят функционирането на икономическите и политическите системи, стават все по-тясно свързани и те са изправени пред общи предизвикателства, като например изменението на климата, тероризма и бедността, като същевременно отразяват националните идентичности и културните различия, правилното разбиране на които

е от решаващо значение за межкултурен диалог, основан на толерантност.

В контекста на външната си политика, ЕС потвърждава, че зачитането на културното многообразие и толерантността по отношение на различните концепции и убеждения, съчетано с действия за борба с всички форми на екстремизъм и борба с неравенствата, продължава да бъде необходима неразделна част от успешното изграждане на мирен международен ред, основан на универсално споделени демократични ценности.

ЕП поставя особен акцент върху предизвикателствата на международната сцена, свързани с религиозно влияние, като отбелязва със загриженост заплахата, която терористични мрежи и екстремистки религиозни групи оказват за Съюза и останалата част от света. Тези групи и формирания използват насилието като средство за насърчаване на омраза и нетолерантност и оказват влияние върху обществата и законодателството с оглед ограничаване на човешките права и основните свободи на хората.

ЕП апелира към насърчаване на межкултурния и междурелигиозния диалог, както и на принципите и ценностите на ЕС. Това може да стане чрез интернет и комуникационните технологии, които са ключови за улесняване на свободата на словото, плурализма, обмена на информация, образованието, правата на човека, развитието, свободата на събранията, демокрацията и взаимодействието и приобщаването между културите и религиите. По този начин биха могли да се насърчават толерантността и разбирателството за постигане на висока устойчивост на междучовешките и международните отношения.

A stylized human figure composed of overlapping, rounded shapes in various shades of orange and yellow, set against a solid orange background. The figure has a circular head, a central torso, and two large, curved arms extending outwards. The overall design is minimalist and modern.

www.civilsocietydialogue.org

Платформа АГОРА
бул. „Ген. Е. И. Тотлебен” 43, София 1606
тел./факс 02 462 71 11, office@agora-bg.org
www.agora-bg.org